Ljubomir Petrović

IZMEĐU NAUKE I POLITIKE

Mira Radojević, *Naučnik i politika, Politička biografija Božidara V. Markovića (1874-1946)*, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd 2007, str. 436.

Srpska istoriografija deficitarna je u pogledu biografija istorijskih ličnosti, posebno kada je reč o 20. veku. Vladari i oficiri predstavljali su prirodnu metu političke i vojne istorije. Malom broju monografija, posvećenih elitama po znanju i moći, pridružila se knjiga dr Mire Radojević *Naučnik i politika, Politička biografija Božidara V. Markovića (1874–1946).* Jedan od vođa Samostalne radikalne stranke, ličnost iz vrha Demokratske stranke u Kraljevini Jugoslaviji, značajan svedok na Fridjungovom procesu, naučnik koji je presudno doprineo uvođenju uslovnih kazni i učestvovao u oblikovanju krivičnog prava i prenošenju znanja na brojne generacije studenata, propagandni stručnjak koji je kroz *Slovenski jug* i radom u srpskom presbirou u Ženevi doprineo trijumfu građanske ideje o Jugoslaviji, sagovornik i svedok u rešavanju problema sa Hrvatima u vremenu između svetskih ratova, dobio je adekvatno mesto u istorijskoj nauci.

Knjiga sa uspehom prevazilazi zamke neizbežnih nedostataka izvora ili „tiranije malih stvari“ sa kojima revnosni biografi često suočavaju čitalačku publiku. Namera autora bila je da preko Božidara Markovića i kroz njegovo vreme progovori o vezi srpskih intelektualaca sa politikom. Ambivalentan odnos intelektualaca prema politici možda je najbolje opisao Andre Malro, ministar kulture u vreme Šarla de Gola, u knjizi *Uže i miševi*: „Nasuprot onome što misle političari, političari ne rade ništa. Oni okupljaju zemlje, očekujući da ih izgube. Brane interese, očekujući da ih iznevere.” Pa ipak, tvorac misli nije uspeo da se suprotstavi svom sopstvenom političkom angažmanu. Možda ovu izjavu treba čitati na drugačiji način, kao priznanje da je razlika između željenog i postignutog konstanta iskustva susreta mislećih ljudi i političke arene. To iskustvo bilo je sastavni deo života Božidara Markovića i njegovih savremenika.

Kompoziciono tkanje monografije, predgovor sa naslovom *Politička biografija: zašto i kako?* (5–19) i pet hronološko tematskih poglavlja (21–397), sa inspirativnim *Zaključkom* (399–402), obimnim izvorima i literaturom (407–424), podređeno je zanemarenoj i u izvorima nedovoljno sačuvanoj ličnosti koja nije bila okaljana aferama, sa izrazitom snagom savesti. Jedan od retkih moralno prihvatljivih političara i za Hrvate i za komuniste, na kraju svog životnog puta, Božidar Marković, godinama

rođenja i smrti, predstavljao je međaše uspona i kraja građanske ideje o jugoslovenskoj državi. Generacija poslednje trećine 19. veka, kojoj je pripadao i Božidar Marković, svoje moralne i političke kredibilitete stvarala je sa uverenjem o neophodnosti moderne građanske države za Srbiju, sa snažnom nacionalnom svešću, prateći njima savremene ideološke tokove i boreći se protiv autoritarnih režima poslednjih Obrenovića.

Dr Mira Radojević u predgovoru navodi da se opredelila za političku biografiju pod pritiskom malog broja dostupnih izvora o životu i delu Božidara Markovića, jer vreme nije bilo sklono očuvanju tragova koje je ovaj političar i naučnik ostavio za sobom. U tami uništenih ili nedostupnih izvora ostali su čak i osnovni porodični podaci. Tamo gde su izvori onemogućavali junaka monografije da progovori svojim jezikom, autor je izveo premošćenje na osnovu zapisa ljudi iz okruženja koji su bili bliski Božidaru Markoviću, tragajući za otiskom njegovih utisaka u očima drugih. Zato ova biografija nije samo priča o jednom čoveku i vremenima kroz koje je prolazio, već i dragoceno svedočanstvo o pokoljenju koje je nosilo slične ideje, zajednička verovanja i nit moralne ideje vodilje u modernoj srpskoj politici.

Prva glava, *Mladost i politika (1874 –1903)*, upoznaje čitaoca sa mladim godinama Božidara Markovića i zajedničkim političkim iskušenjima njega i savremenika. Rođen u radikalskoj učiteljskoj porodici, u sukob sa politikom Obrenovića ušao je kao student veoma politizovane Velike škole, zbog čega je iz nje bio isključen na 12 meseci. Po završetku studija došao je zbog verbalnog delikta protiv vladara u sukob sa zakonom, ali je dugo trajanje sudskog procesa iskoristio da doktorira u Nemačkoj, na univerzitetu u Frajburgu. Svest o potrebi sticanja znanja kao neophodnosti za napredak države i njega samog bila je dominantna od samog početka školovanja u inostranstvu. Za razliku od mnogih prijatelja i budućih političkih saradnika, nije bio frankofonski usmeren. Ivandanjski atentat bio je prekretnica za tek zaposlenog sudskog pisara. Teške reči za krunisane glave u privatnoj prepisci i psihoza progona stvarnih i izmišljenih protivnika Obrenovića koštale su ga presude na 8 godina zatvora. Pomilovan tokom 1900. godine, opredelio sa za Samostalnu radikalnu stranku, koja je 1901. izašla na izbornu scenu Srbije. Tako je ušao u redove osoba koje će se kasnije gordo nazivati „moralnom žandarmerijom“ Srbije. Kada je 1901. godine Božidar Marković postao profesor Pravnog fakulteta, odredio je lične smerove za ceo život: u zavetrini nauke i kovitlacu politike.

Drugo poglavlje, *Godine političkog zrenja (1903–1914),* posvećeno je epohi demokratskog napretka Srbije i širenja jugoslovenske ideje, u čemu je Božidar Marković imao važnu ulogu. Po obaranju dinastije Obrenovića, Marković se našao u krugu neuspešnih zagovornika republikanskog uređenja države. Nesklon žestokim stranačkim borbama u političkoj areni, mladi profesor opredelio se za praktično promovisanje ideologije jugoslovenstva, stvarajući porodicu i baveći se naučnim radom. Odsustvo iz dnevne politike omogućilo mu je da postane poznavalac tokova, zemalja i ljudi koji su bili posvećeni, tada se činilo, zajedničkoj jugoslovenskoj ideologiji. Bez harizme političkog vođe za mase, našao je sebe 1907. godine u funkciji predsednika društva „Slovenski jug“ i urednika istoimenog lista. Jugoslovenski nacionalizam bio je ideja vodilja nastojanja širenja kulturne uzajamnosti i političkog zajedništva na prostorima života Južnih Slovena. Tada su uspostavljene saradničke i prijateljske veze Božidara Markovića sa Tomašom Masari-

kom, ali su „Slovenski jug“ i Božidar Marković postali meta austrougarskih obaveštajnih krugova. To je verovatno jedan od razloga zašto Božidar Marković nije za sobom ostavio dublje pisane tragove o prostoru i vremenima u kojima je delovao. Aneksija Bosne i Hercegovine omogućila je Božidaru Markoviću da evropsku javnost, putem brošura, izvesti o naučnom viđenju srpskog pogleda na spor sa Habzburzima oko ove teritorije. Nacionalni rad Bože Markovića bio je i povod odluke da postane član organizacije „Narodna odbrana“, zadužen za Hrvatsku, Bosnu i Slavoniju. U očima Siton-Votsona pripadao je krugovima mlađih, idealističkih javnih radnika. Fridjungov proces 1909. diskreditovao je austrougarsku propagandu, u kojoj je društvo „Slovenski jug“ označeno kao navodni posrednik vlasti iz Beograda u finansijskom podržavanju hrvatsko-srpske koalicije, sa namerom rušenja Habsburga i stvaranja jugoslovenske države. Svedočenje Božidara Markovića na sudu, uprkos zastrašivanju svedoka i izazivačkim pitanjima Fridjungove odbrane, zadalo je jak moralni udarac Beču u očima evropske javnosti. Proces je, po rečima Bože Markovića, suštinski odbranio pravo i potrebu jugoslovenske ideje da postoji, kao odgovor na austrijski pritisak prema slovenskim narodima, a tvrđenje Beča da se time ugrožava imperija bilo je opovrgnuto. Za njega, proces je predstavljao prvu pobedu jugoslovenstva. Kao urednik *Slovenskog juga* i pisac brojnih potpisanih i nepotpisanih uvodnika lista, kritikovao je, po njemu, nedovoljnu orijentisanost srpske vlade prema jugoslovenskoj politici. U toj fazi jugoslovenstva bilo mu je sporedno pitanje da li je reč o jednom narodu ili o narodima, mada je tu ideologiju doživljavao kao nacionalnu ideju. Akcenat njegove propagande bio je usmeren ka dokazivanju jedinstva Srba i Hrvata. Otvoreno je pisao da je to prvi korak prema budućoj političkoj zajednici. Samostalci, u čijim se redovima nalazio, bili su uspešniji u propagandi ideologije države koja još nije postojala, nego na političkoj sceni Srbije. Težina neizbežnih kompromisa, stranačke borbe i izborni neuspesi pogađali su i psihološki pritiskali vrh stranke, pa su povremeno izbijali međusobni sukobi. Stvarao se generacijski jaz između mladih i starijih samostalaca. U pokušaju da se oživi rad stranke učestvovao je i Božidar Marković, koga je bliskost sa Ljubom Davidovićem i Jovanom Skerlićem dovela do vrhova politike, uprkos tome što je odbijao položaje u koalicionoj vladi samostalaca i radikala, a unutrašnji život stranke odvijao se bez njegovih aktivnosti.

Treće i najobimnije poglavlje, *U službi nacije, ideje i države (1914–1918),* posvećeno je ulozi Božidara Markovića u vihorima ratnih godina. Rezervni oficir u vojsci Srbije, nakon povlačenja sa ratišta, učestvovao je u stvaranju ratnih ciljeva kao naučni ekspert, posebno angažovan na kreiranju unutrašnjeg uređenja buduće države. Pratio je strane misije koje su posećivale Srbiju. Tako je počeo njegov intenzivan ratni rad na stvaranju jugoslovenske propagande. U drugoj godini rata, za Božu Markovića bila je predviđena politička misija u Ženevi sa ciljem odbrane jugoslovenskih granica i interesa. Iako nije imao razvijene veze sa naučnicima i političarima u svetu, kao poznavalac jugoslovenskih prilika bio je od koristi u gradu neutralne zemlje, gde su se propaganda i špijunaža zaraćenih strana razvijale velikom žestinom. Bio je posrednik u komunikacionom lancu između vlade Srbije i Jugoslovenskog odbora. Prisustvovao je sednicama Odbora i imao je ulogu savetodavca. Sredinom 1915. godine, učestvovao je u skiciranju programa rada Jugoslovenskog odbora. *Ženevski bilten* bio je propagandni pomak za koga se vezu-

je ime Bože Markovića, iako se spor o njegovom tvorcu vodio među savremenicima tokom Prvog svetskog rata. Preko 50 listova, uključujući 3 iz Švajcarske, bili su predmet brižljive analize Božidara Markovića i njegovih službenika. Dvor, vlada, Skupština, diplomatska predstavništva Srbije, važnije strane ličnosti koje su podržavale srpske ciljeve i znale srpski jezik, primali su biltene iz Ženeve. Osnovni propagandni cilj bio je prikazati Bugare i Mađare kao protivnike Antante i sprečiti razvoj simpatija kod saveznika prema njima. Nesporazumi sa vladom koja je nameravala da ukine srpski bilten 1917. godine, a zatim to i učinila godinu dana kasnije, pokazali su da u vladi nije bilo dovoljno razumevanja za ciljeve biroa. Prihvatio je Krfsku deklaraciju, zamerajući joj iz ugla modernog propagandiste njenu dužinu. Bio je sklon ideji balkanske federacije kao odbrani od nemačkog prodora u te krajeve. Neprijatelji iz krugova radikala prebacivali su Markoviću i krugu oko njega da su imali previše simpatija prema Bugarima. Prelazak ženevskog biroa na stranu Jugoslovenskog odbora značio je zaoštravanje u odnosima sa srpskim vlastima na Krfu. Sukob oko koncepcija ujedinjenja, oko saziva Opšte narodne skupštine, pokazao je dubinu nepoverenja srpskih vlasti prema pristalicama ideja Jugoslovenskog odbora. Izjednačavanje srpskog i jugoslovenskog doprinosa ujedinjenju i pristajanje na autonomije i federalizam postali su osnovni činioci razlaza Bože Markovića sa srpskom vladom. Prešao je put od lojalnog službenika države do kritičara njene politike i ideologa ujedinjenja na ravnopravnim osnovama. Zabrana širenja štampanog predavanja Bože Markovića *Naše narodno ujedinjenje* iz 1918. godine, zvanično iz vojnih razloga, pokazivala je svu podeljenost srpskih političara oko jugoslovenskog pitanja. Pred kraj rata, novinarski biro u Ženevi bio je raspušten. Korist od njegovog rada bio je u upoznavanju stranih centara moći sa svim aspektima jugoslovenske ideje.

Period između dva svetska rata je obuhvaćen četvrtim poglavljem, *Između ideala i stvarnosti (1919–1941)*. Vreme delovanja Bože Markovića u Jugoslaviji započelo je stvaranjem Jugoslovenske demokratske lige i njegovim učešćem na Mirovnoj konferenciji u Parizu kao člana etnografsko-istorijske sekcije, koja je bila zadužena da odbrani granice nove države. Posle neuspeha lige, koja je ispovedala sredinu između centralizma i federalizma preko autonomija sa zakonodavnom vlašću, Boža Marković je pristupio Demokratskoj stranci, jer je, za razliku od nekih bivših stranačkih prijatelja, koji su postali republikanci, jugoslovensku državu smatrao važnijom od oblika njenog državnog uređenja. Mada nevoljno, prihvatio je ideju centralizma nove partije. U listu *Nedeljni glasnik*, čiji je urednik bio, nastavio je promociju ideje jugoslovenstva. Dok je popuštao Hrvatima, bio je mnogo oštrije protiv slovenačkih autonomnih težnji. Bio je među organizatorima konferencija na Ilidži i u Zagrebu, a služio je kao „čovek za vezu“ između srpske i hrvatske opozicije u vremenu vlasti integralnog jugoslovenstva. Zbog svog političkog angažmana prisilno je penzionisan. Kritikovao je stvaranje Banovine Hrvatske, pokazujući da srpska popuštanja Zagrebu ipak imaju granice. Odbio je da preuzme stranku posle smrti Ljube Davidovića, prepuštajući je Milanu Grolu.

Poslednje, peto poglavlje, *U emigraciji (1941–1946),* svedoči o drugoj, poslednjoj, emigrantskoj etapi razočaranog političara i intelektualca. U izbegličkim vladama obavljao je dužnosti ministra pravde i ministra bez portfelja. Bio je član ministarske misije u SAD. Saznanja o nacionalnim i političkim po-

delama u vladi i emigraciji, genocidu nad Srbima u NDH, uz bolest, pogibiju sina u ratu, krah ideja u koje je verovao, zatamnila su poslednje godine života političaru čije su etičke vrednosti prevazilazile domete skromnih ličnih ambicija, pretvarajući ga u moralnog misionara jugoslovenstva.

Kao što postoje osobe sklone preuveličavanju sopstvenog značaja u vremenu u kome su živele, tako, kao njihov antipod, postoje ljudi koji su posvećeni skrivanju svoje veličine iz moralnih obzira ili drugih potreba. Božidar Marković bio je jedan od njih, „ljudi iz senki“, pa je svako traganje za zapisanim svedočanstvima bilo pod pritiskom nametnute „nevidljivosti“. Spremnost autora da se dođe do svakog podatka koji bi uklonio zastore vremena, prepreke nestale i nedostupne građe, čini biografiju Božidara Markovića mnogo kompleksnijom nego da se zadržala na nivou ličnih životnih stremljenja. Prelazi iz opšteg u pojedinačno i iz pojedinačnog u opštu sliku društva i osoba iz vremena Bože Markovića čine da čitalac stekne vernu, iako nepotpunu, predstavu o „liku i delu“ čitave grupe njemu bliskih ljudi, poput Milorada Draškovića, Milana Grola, Milana Markovića, Ljube Davidovića i mnogih drugih učesnika srpske i jugoslovenske drame u 20. veku. Knjiga dr Mire Radojević *Naučnik i politika, Politička biografija Božidara V. Markovića* ostaće nezaobilazna za proučavanje istorije srpske elite i ideologije jugoslovenstva. Nametnuće se kao svojevrsni priručnik za pisanje biografija, a u stilskom i književnom smislu ostaće putokaz koji treba slediti, mada će zadatak prevazilaženja dostignutih naučnih i literarnih standarda biti teško dostižan.

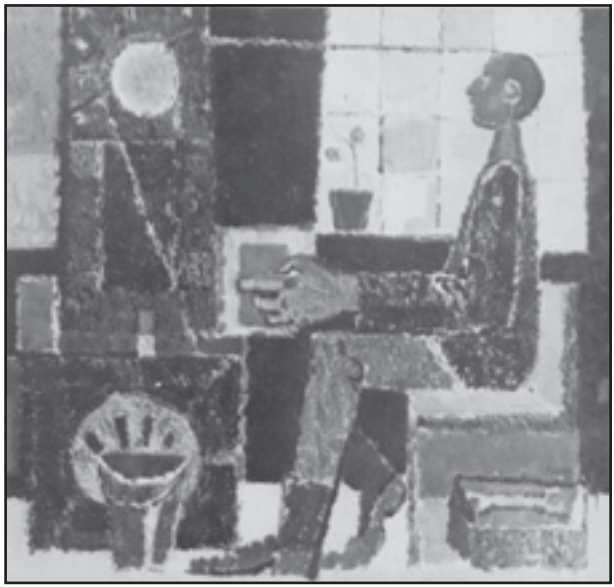

Boško Risimović – *Za mašinom*, 1964.